

438-2
809
-74

Ўзбекистон Республикаси
Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги

Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий Университети

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН

Маърузалар матни

TOSKDO TAU

00 10000609

Тошкент - 2000

Ушб. 2
809
X 74

6086

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН

КУРСИДАН МАЪРУЗА МАТНИ

ЎЗБЕК ФИЛОЛОГИЯСИ ФАКУЛЬТЕТИ
БАКАЛАВР БОСҚИЧИ ТАЛАБАЛАРИГА

4744

ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHDU
AXBOROT-RESURS MARKAZI

ToshDU
Тошкент - 2000
O'zbek filologiyasi

Тузувчи: доц. А. РАСУЛОВ

Мухаррир: проф. К. ЙЎЛДОШЕВ

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁН

Маъруза 16 соат
Амалий машғулот 14x3=42 соат
Рейтингда тупланадиган умумий
балл 34
Шундан 24 баллн уқув жараёнида,
10 баллини якуний баҳолашда
тушлаш мумкин.

Кириш. 2 соат.

Филология - Юнонча - *phileo* - «севаман» + *lagos* - «сўзи» маъносини билдиради. Ёзма матбуатларни, матнларни ўқиш, ўрганиш орқали бирон халқнинг тили/ва адабиёти ҳақида тулиқ маълумот берувчи фанлар жаммуаси. Филология асосан адабиётшунослик ва тилшунослик қисмларидан ташкил топади. «Лингвистика» фаранги сўз бўлиб (*linguistique*) асосини юнонча *lingua* (лингва) белгилайди. Литературоведение - адабиётшуносликдир. Латинча Литера (*Littera*) харф дегани. Қадимда метал, ёғоч ва пластмасадан силлиқ булакча буларди-да унинг устига қабарик харфлар териларди. Литература деганда *ёзма* ва *босма* матнлар жамулжам тушунилади. Биз филология фаншуносида *ёзма* ва *босма* бадий матнларни ёхуд *санъат турини ўрганамиз*.

Санъат турларини профессор Фитрат «Адабиёт қондалари» китобида бундай ифодалади. «Гўзал санъатлар товар (материал) товуш, оҳанг бўлса, гўзал санъат мусиқий бўладир; бўёвлар, чизиклар бўлса, расм бўладир; тош ва бошқа турли маъданлар эса, ҳайкалчилик бўладир; тош, ёғоч, ганч, тупрок, бўлса, меъморлик бўладир; тан, юз ҳаракатлари эса ўйун бўладир; гап, сўз эса адабиёт бўладир. Демак, санъат турлари: 1) мусиқий; 2) расм; 3) ҳайкалчилик; 4) меъморчилик; 5) ўйун (танс); 6) адабиёт.»

Бадий адабиёт санъатнинг бошқа турларидаги ҳамма хусусиятларни ўзида акс эттиради. Ижодкор жонли, ҳаракатдаги сўз билан ишлайди. Санъаткор бадий асар ёзар экан, аввал оҳангини топиб олади. Бадий асардаги барча сўз, туйгуларни ягона, умумий оҳанг бирлаштиради. Ижодкор сўзлардан қурилма - композиция ясайди. Ижодкор сўзларни рангин қилиб ифодалайди. Ниҳоят, бадий асардаги ҳар бир сўз ўз ранги, муға (хатти ҳаракатига)сига эга. «Утган кунлар»да «Сиз ўшами?!» деган ибора, «Кумушбиби» урнига «Тупрокбиби» деб ёзади.

Адабиётшуносликнинг асосини бадий адабиёт тарихи, адабиёт назарияси ва адабий танқид белгилайди. Бизнинг фанимиз «Ҳозирги адабий жараён» дейилади. У адабиётшуносликнинг қайси асосий фанига тааллуқли? Албатта, *бадий адабиёт тарихи* фанига алоқадор. Лекин, унда адабиёт назарияси ҳам, адабий танқид ҳам мавжуддир.

Халқнинг бадий адабиёти тарихи билан ҳозирги адабий жараённинг боғлиқлиги қандай? Халқ тарихи бир бугун бўлганидай, бадий адабиёт тарихи ҳам бир бутун, яхлитдир. Ўзбек адабиёти тарихи, бизнинг билишимизча, икки ярим минг йилдан кам эмас. Широқ, Тумарис, Спитамен ҳақидаги ривоятлар милоддан олдинги 400-300 йилларда ёзилган.

Бадий адабиёт тарихи бўлимларга, даврларга, босқичларга ажратилиб ўрганилади. Ўзбек адабиёти босиб ўтган тарихий йўлни уч катта қисмга ажратиш мумкин.

I. Энг қадимга туркий адабиёт. Милоддан аввалги V асрдан эрамизнинг IX асригача.

II. Ўзбек мумтоз адабиёти (турк-мусулмон адабиёти) IX- XIX асрнинг I ярми.

III. Янги ўзбек адабиёти XIX асрнинг 70-йилларидан ҳозирги, яъни XX аср охиригача бўлган адабиёт.

Ҳар бир қисмини яна бўлимларга ажратиш мумкин. Масалан, энг қадимий турани адабиёт Юнон, Эрон босқинчиларига қарши кураш бўлими адабиёти; зардуштининг бўлими адабиёти; «Авесто» ва бошқа диний - маросим адабиёти.

Ўзбек мумтоз адабиёти, табиийки, IX-XII асрлардаги уйғониш бўлими адабиётига Чингизхон босқини ва Темурнинг жаҳонни забт этиши бўлими адабиётига. Бу бўлим XIII асрдан XVI асрларни қамраб олади. Хонлиқлар даври ёхуд инқирот бўлими ўзбек адабиёти. Бу бўлимда ички урушлар, узро низолар, хонлиқлар аро ташқи ақс этганлиги кўрсатилади. Шу бўлимда ўзбек адабиёти биров бўлса-да, жаҳон адабиётидан узилиб қолганлиги сезилади.

XIX асрнинг 60-йилларида Ўрта Осиёни чор Россияси ўз қарамоғига кирита бошлади. Кўкчон хонлиги тугатилди, Бухоро ва Хива хони чор императорига тобе бўлиб қолди. XIX асрнинг 80-йилларидан бошлаб Европада, Россияда миллатларнинг ўзини англаши жараёни кечди. Русия тугқинидаги туркий халқларда ҳам ўзини англаш жараёни бошланди. Исмоил Гаспринский (1849-1914) етакчилигида Кримда, Татаристонда, Бошқирдистон, Туркистонда жадидчилик ҳаракати бошланди. Жадидчилик ҳаракати Туркия билан ўзвий боғланади. Янги ўзбек адабиётининг бақувват илди нарсидан бирини жадид адабиёти ва унинг Фитрат, Чўлпон, Абдулла Кодирий, Абдулло Авлоний, Ҳамза, Элбек, Суфизода сингари намоёндалари ижоди белгилайди. Шунинг адабиёти, айниқса, социалистик реализмни байроқ қилиб кўтарган мафкура адабиёт бадийий ижодни камбағаллаштирди, одмилаштирди. Янги ўзбек адабиёти 60-йиллардан бошлаб инсон ҳақида теран мулоҳаза юрита бошлади. Бу даврда миллий ўзини англаш, соцреализм методи андозаларини улоқтириб ташлаш тамойили кучайди. Бу даврда Одил Ёқубов, Пиримқул Кодиров насрида, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи поэзиясида, Максуд Шайхзода, Улмас Умарбеков драматургиясида кўзга ташланади. Асримизнинг 80-90-йилларида янги ўзбек адабиёти ўз таррақиётининг янги хусусиятларини намоён эта бошлади. Бу давр янги ўзбек адабиётида алоҳида ажарлиб туради. Уни ҳаракатдаги ёки ҳозирги адабий жараёни дейиш мумкин. Тарихчилар янги тарихнинг жонли жараёнга туташиб кетадиган бўлагини энг янги тарих деб атайдилар. Биз тарихчилардан ўрнак олиб янги ўзбек адабиётининг ҳаракатдаги қисминини ҳозирги адабий жараён ёхуд энг янги ўзбек адабиёти деб аташимиз мумкин.

Янги адабиётда, айниқса энг янги адабиётда истиқбол адабиётининг хусусиятларини ниҳоятда кичик, мурғак ҳолда кўзга ташланади. Мана шу илдииз теран англикларнинг пайтида пайқаш муҳимдир. Иккинчидан, янги адабиёт, хусусан энг янги адабиёт тошқиндай, бурондай, тулқиндай ҳолат. Унда ўтқинчи, нокерак, илдииз отмайдиан томонлар кўп бўлади. Масалан, социалистик реализм адабиёти янги адабиётнинг илдииздиз қисми бўлди. Коммунизм, социализм, колхоз тузуми, қора меҳнатни мадҳ этиш соцреализм адабиётининг белгиси сифатида эскирди.

Энг янги ўзбек адабиёти ҳозирча икки босқичга ажратилади:

1. Ошқоралик ва демократиянинг такомилли босқичи адабиёти.
2. Истиқлол адабиёти.

Энг янги адабиётнинг фалсафий асослари қандай? Фалсафадаги синергетика нима? Тараққиётнинг эволюцион йўли деганда нимани англаймиз? Ўзбекистон Президентининг асарларида XX асрнинг охири, XXI асрдаги тараққиётнинг илмий-назарий-иктисодий, маънавий-маърифий томонларининг кўрсатиб берилганлиги. Айниқса, тараққиётнинг беш тамойили хусусидаги назарий асоснинг илдиизлиги. Кадрлар тайёрлашдаги концепциянинг муҳимлиги. Маънавият, маърифат, кадрият, ҳақолаш ҳақидаги илмий назарий қарашлар. Ҳамид Зиёев, Кўчқор Хоназаров, Нажмиддин Комилов, Озод Шайрафиддинов, Наим Каримов, Бегали Қосимов. Фозила Сулаймонова сингари олимларнинг маънавият-маърифат, адабий-маданий ҳамкорлик, тарихий-адабий ҳақиқатни тиклаш соҳасидаги илмий фаолиятлари. Бадийий ижод соҳасида Имом Ғаззолий, Баҳовиддин Нақшбанд, Георг Хегел, Иммануэл Кант, Зигмунд Фрейд, Эрих Фромм сингари назарияларнинг кенг қўлланила бошлаганлиги. Бадийий ижодда лирик-рангин, сержозоба, сермаъно сўзнинг қўлланишига эътиборнинг ортганлиги. Филология

...ини янги бўлиши эмас, бирлашишга интилиш тамойилининг кучайганлиги. Адабиёт-шунос айтиш вақтида етук тилшунос бўлишининг зарурлиги. Аксинча, тилшуноснинг янги хос адабиётшунос бўлишининг зарурлиги. Айюб Фулом ижоди. Онтология, ба-домий таъбир воситалари ёхуд шеърий санъатларнинг ҳам адабиётшунос, ҳам тилшу-носга таъбир воситаси эканлиги. Рецептив эстетика, герменевтика ва акциология ҳам тил-шунос, ҳам адабиётшунос фаолиятида қўлланиши. Ниҳоят, энг янги адабиётнинг ижо-дий методи масаласи. Постмодернизм, авангардизм, рамзийлик, экзистенциализм...

...ини янги адабиётдаги назм, наср, драматургия ва танкидчиликнинг ўзига хос хусу-сийлари, намоёндалари. Адабий жараённинг ботиний ва зоҳирий томонлари.

Адабиётлар

1. Нозом Каримов. Ўзбекистон буюк келажак сари. «Ўзбекистон»-1999.
2. О.Шарифиддинов. «Сардафтар саҳифалари». «Езувчи»-1999.
3. Н.Кюмиев. Тафаккур карвонлари. «Маънавият»-1999.

ЭНГ ЯНГИ АДАБИЙ ЖАРАЁНДА ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ АКС ЭТИШИ ЕЎДУ АДАБИЙ МЕТОДНИ ИЗЛАШ ЙЎЛИДА (4 соат)

Сўнги 15-17 йил ичида биз ниҳоятда кўп ахборот олдик: партия, комфирка доқимлари, шурулар мамлакатда олиб борилган ошқор ва пинҳона сиёсат, XX аср адабиётлари ҳасти ҳақида. СССР - тиконли сим билан уралган махбўсхона. (Шекспир «Адабиёт» асарида «Доние-зиндон» деган бўлса, Ҳамид Олимжон «Пушкин» шеърида «Русия - буюк вайрона, кафангадо» дея ҳайқирган эди). Александр Солженицин XX асрнинг I ярмидаги Россияни, аниқроғи, СССРни «ўзро туташиб кетган қамқондонлар» («Архипелаг Гулаг»), Вильям Шекспир «Доние-зиндон», Ҳамид Олимжон «Русия - буюк вайрона, кафангадо» деган экан, бу ерда ижодкор рўҳининг қўбуши, ақлий фаолиятнинг чуққиси, санъаткор вужудининг «лов» этиб ёниши сезилгани. Рўҳнинг жунбуши, ақлий фаолиятнинг ўлмас меваси, инсон борлигининг «ярқ» этиб кўриниши қачон пайдо бўлади: инсон фикри ва ҳиссининг моддий томони ЛЭМ дейилади. ЛЭМ - лептоэнергоммагнит. Лептон (юнончи-*leptos* - енгил) ўта майда физик заррачалардир. Мана шу лептонлар кичик қувват магнитлари билан қўшилса, мўъжиза рўй беради. Мўъжиза, кашфиётнинг моддий таърифидан кўра маънавий таърифидан осонроқ. Инсонга ақл, истеъдод, интилиш берилган. Ақл, истеъдодга узлук-сиз интилиш, изланиш натижасида мўъжиза яратади.

Инсон мураккаб биологик ва ижтимоий кадрят: у ўтмиш меросхўри аини вақтда келажак кашшофи. Ўтмиш ва ҳозирги кун ҳақида жўшиб, сидқидилдан тафаккур юргўнса, (истеъдод) мавжудлигида, келажак ҳақидаги муҳим ҳақиқат юзга келади. Бунинг кўпинча ижод маҳсули дейилади. Ҳақиқий ижод мавжуд воқеликни инъикос эт-тириш эмас. У фақат носут (ер дунёсини)ни эмас, лохут (самовий) дунёни ҳам рамз-лар орқали очади. «Ижод икки дунё орасидаги кўприқдир: унда реал воқелик бевосита эмас, рамзий ифодаларда акс этади» (М. Пришвин «Незабудки»). Поэзия инсон ДЭМининг ишга тушуши; рўхий ҳолати ва истеъдоднинг изланиши натижасидир. Поэзияни англаш қийин. «Поэзия - ўхшатиш, истеъдодларнинг юксак алжабридир. Ҳаёт бир ён, поэзия бир ён. Бирини иккинчиси билан қорштириб бўлмайди. Инсо-ний қарашлар тугаган жойда, шоир ҳаёти бошланади. Туғрироғи, моддий одам инсония шоир одам ибтидосидир. Шоир дунё ҳақидаги қарашларни кенгайтиради. У реаллик асосида бўлади. «Ау(е)тог» (автор) - кенгайтириш десмак. Ҳама гап нимага келиб тақалляпти? Шоир, кашшоф, ихтирочи мавжуд реаллик асосида, олган ахборат-лари асосида дунё ичра дунё яратади. Рауф Парфи, Тўхтамурад Рустам... Бошқача айтганда, гап синергетикага келиб тақалляпти. Синергетика атамаси тилимизга XX

Ғафликда унинг ҳамрози-илоҳ,
Халал бермас сирли тушлар кўрса ҳам,
Муҳаббатлар тортиқ эт баногоҳ.
Эвониюни уни севги худоси,

Сидирар қалбига инса қатра ғам,
Юксакларга чорлар ҳайрат маъвоси.

(Девоника Максимович - XX аср серб адабиёти.)

Шоир - оддий одам эмас. У худонинг севган бандаси, юриб турган мўъжиза,
(Тўғилиш)

Шу шоирнинг «Хидлар бурони» сонети бор. Қандай хидлар? Куёш хиди, туман
хиди, кунлар хиди, руҳлар хиди...

Чирмашар, кенгаяр хидлар кўлами,
Хидларнинг мастона танти бурони
Табиатнинг майин лирик тўплами.

(«Жаҳон адабиёти» 71 бет, 4 сон, 1999.)

Шу шоирнинг «Куёш ва ўлим» деган шеъри бор.

Куёшли ўтлоқда ям-яшил кўкат
сингари мамнунман-утирибман шод.
Рупарамда бетин оқар фароғат,
туюлади тонглар отар умрбод
уммондай кучоғи озод ва обод.

Томир-томиримдан сизади нурлар
Жушади ҳаётбахш гиёҳ орзуси,
Ғусса соломайди ўлим кайғуси,
Кирларнинг ортига чўккалаб офтоб,
Тубсиз қоронғилик чўлғаган сари

Ўғлок билан мени, ҳис этдик шу тоб-
бемахал бостириб келар жангари
ўлим хаҳ, эҳтимол ўйи сарсари
Янги кун сояси яширар бизни-
Тупрокка тўлдириб кетади кўзни.

Мажур шеърларда миллат йўқ, дин йўқ, жинс йўқ, мазаҳб йўқ, сиёсату мафкура
йўқ. Уларда инсон бор, табиат бор. Ҳақиқий шеър маконга ҳам, замонга ҳам
боғлиқ қолмайди.

Мана, яна бир шеър. У Иосиф Бродский қаламига мансуб. Ким бу шоир? Иосиф
1940 йили Ленинградда туғилди. Дунёқараши шўролар мафкурасига мос келмаганлиги
туғайли 5 йил муддатга шимолга сургун қилинди. 1972 йилда Ватандан чиқариб юбо-
риди. 1977 йилда АҚШ фуқароси бўлди. 1987 йилда Нобель мукофотига сазовор
бўлди. Бу - Россиядан чиққан V Нобель мукофоти совриндори эди. (Иван Бунин, Бо-
рис Пастернак, Михаил Шолохов, Александр Солженицин ва И. Бродский). 1995
йилда юрак хасталигидан вафот этди. Мана, унинг шеъри:

Агар ночор қолсанг,
Ушбу сатрларни уқи:
Яшаш - бу жасорат,
Яшаш - бу жасорат,
Яшаш - бу жасоратдир...

Агар ҳиёнат бошингга тушса,
Ушбу сатрларни уқи:
Шеърят - бу мардлик,
Шеърят - бу мардлик,
Шеърят - бу мардликдир...

Агар ёлғиз қолсанг
Ушбу сатрларни уқи:
Мен билан оллоҳ бор,
Мен билан оллоҳ бор,
Мен билан фақат оллоҳ бордир.

80-90-йиллар ўзбек поэзиясида жиддий шоирлар мул...

Шавкат Раҳмон, Хуршид Даврон ва Усмон Азим. Тўғри, Омон Матжон, Ҳалима Худойбердиева ҳам 80-йилларда ёрқин юлдуз бўлиб порладилар. Усмон Азим шоир Шавкат Раҳмон хотирасига шеърлар ёзди. Уша шеърларнинг бирида шоирлар англаб етган бир ҳақиқат акс этган. Мана, уша шеър:

- Шақат, айрилиқ ёмон...
- Айрилиқ ёмон.
- Наҳот, бу дунё - ёлғон?
- Ёлғон... Ҳа, ёлғон!
- Шунчалар ёлғонмидур,
Дўсти хазонрез,
Бу дунёни тарк этдинг
Ростни қўмсаб - тез.
- Шавкат айрилиқ ёмон...
- Айрилиқ ёмон...
- Наҳот, бу дунё-ёлғон!
- Ёлғон!... Энг ёлғон!
- Ёлғондан - бир умрли
Дордан қочдингми?
Ростга ҳаммадан бурун
Қучоқ очдингми?
- Наҳот айрилиқ - ёмон?
- Усмон, кўп ёмон.
- Бу дунё....
- Ёлғон! Ёлғон!
- Энг улкан ёлғон!
- Хижрон жондан утди, қайт...
- Усмон, энди кеч...
Ёмонга чидаш мумкин,
Ёлғонга-чи? Ҳеч...

(«Жаҳон адабиёти», 3 сон. 1997)

Шавкат Раҳмон ҳозирги адабий жараённинг ўтли булбулларида бири. Шавкат ажойиб шоир эди. У фақат 47 йил умр кўрди (1950-1996 йиллар). Унинг охириги шеърларида мунг, инсоний қайғу акс этган:

Нодиражон, Шоиражон,
Танам қимир этмайди.
Олис - олис воҳалардан
Тогларимни чақиринг,
осмон тула ҳаволар
Фақат менга етмайди...

У «Муножот» шеърда мана бундай ёзади. Дарвоқе, Рауф Парфи ҳам «Муножот» шеърини ёзган. Муножотда фақат яратганга қарата юрак сўзлари айтилади. Муножотда ёлғон бўлмайди: Шавкат Раҳмон «Муножоти»дан:

Бу дунё нимадир?
Барини кўрдим.
Султону гадонинг қаҳрини кўрдим,
Ҳаззолий сиғмаган тубан оламда
Шайтондан тўралган ғайирни кўрдим...

Тухмаг муродлари қалашиб ётган,
иғволар қуртлаган шўрлик диёрда
замону маконин буткул йўқотган
бир улуг фарёднинг
боласи - зорман.
Ай, қиличдай туйғу,
Ой, қотил туйғу,
бас, ортиқ қийнама кимсасиз даштда,
Юзимга юзини қўйсин ўшал гул,
дилимнинг қаҳрини чавақлаб ташла!

(Шавкат Раҳмон, Сайланма. «Шарқ» НМК-97)

Рауф Парфи Ўзтүрк «Муножот» шеърда ёзади:

Мозийга урилиб синар овозим,
Умр утиб борар бенаф, бенаво,
Наҳотки бу - қўлим? Бу - менинг созим?
Аллоҳдан сўрайман - Нечун бу жафо?
Жами жудоликлар жонимга етди,
Ол, дейман, аллоҳим, омонатингни.
«Тавба қил,- деди Ул бир Китоб тутди,-
Муродинг мустажо, мингил отингни.
Уммонлар йулингда, чангал йулингда,
Номаълум ҳар жойда қурилган доринг.
Оламнинг калити сенинг қўлингда,
Жафо ҳабибингдир, ҳиснат ёринг»,
Аллоҳим, лаҳза-мен, сен эса мангу.
Таскин берганингми, шафқатингми бу?!

(«Жаҳон адабиёти» 1 сон, 1998, 136-бет)

Мана шу шеърда дунё формуласи берилган. Инсон яшайди, қийналади, изланади. Ниҳоят, ҳақиқий хулосага келади - ол омонатингни: Яна бир ҳақиқат шуки, мен, башар фарзанди - лаҳза, Аллоҳ - мангу!

Рауф Парфи ижодида Чулпон, Усмон Носир, Абдулла Қодирийга мухаммас бор. Мана шу мухаммасларда у буюк санъаткорлар борлигини акс эттиради:

Юзлашдинг балоларга аламлар ичра кузлашдинг,
Ўзинг куйдинг, ўзинг ёндинг, ўзгалар ҳаққи ўзлашдинг,
Бу қул бозоринда изғиб қумрилар каби бузлашдинг,
Кунгил, сен бунчалар нега кишанлар бирла дўстлашдинг,
На фарёдинг,на додинг бор,нечун сен бунча сузлашдинг

Мана, Усмон Носирга мухаммасидан:

Қачон келдим, қаён келдим, йўлимга темур тўр тутдинг,
Юрак сенми, фалак сенми, зоримга бунча зўр этдинг.
Соков девор уза ездим, қўлимни қонли жўр этдинг,
Юрак сенсан,менинг созим, тилимни найга жўр этдинг,
Юрак сенсан, ниққбозим, кўзимга ойни беркитдинг.

«Абдулла Қодирий газалича мухаммас»да ўқиймиз:

Ақрабонлар кўт очик, дунёи дун фоний билинг,
Эл учун, аллоҳ учун, жонни тилинг, тани тилинг,
Келинги, ут кўн ути, қулик, асирликни силинг,
Келинги ёшлар, шедилар бу кун ёлғират қилинг,
Ушланганларни агар Қодир эсик уинотамиз.

(«Ҷаҳон адабиети», 1-сон. 1998, 135-136-бетлар)

Мазкур мухаммаслар адабиётимизда янгилик. Эътибор беринг, Рауф Парфи Чулпон, Усмон Носир газалигамас, умуман улар шеърига мухаммас боғлайди. Иккинчидан, мухаммас боғлаш - анъана. Лекин камдан-кам ҳолатда мухаммас боғловчи асл шоирдан устун булади. Рауф Парфи мухаммаслари юксак, устун. Яна шуки, мазкур мухаммасларда Чулпон, Усмон Носир, Қодирий ҳол-ҳаёти аниқ ифодаланган. Усмон Носир «темур тўр» ичра қийналгани, «қулини қонли бур»га айлантиргани ёлғонми? А.Қодирий романларининг мағиз-мағизидан «Эл учун, аллоҳ учун, жонни тилинг, тани тилинг, қулик, асирликни силинг»,-деган маъно келиб чиқмайдими?

Рауф Парфи «Фитрат», «Чулпон» шеърларида ҳам новаторлик қилган. Мазкур санъаткорлар руҳини шеърятда жонлантирган, гавдалантирган.

Ҳақиқий поэзия-ҳаётнинг туб-тубига боқа билишдир. Шоир қанча истейоддли булса, унинг кўзи ҳаёт илдизини шунча аниқ кўради, моҳиятини беҳато англаб етади:

Ҳаётнинг саслари гушимда кўп фарёд шаклинда,
Бу инсонлар ки қардошлар ва лекин ёт шаклинда.
Бу тупроқ қонли авлоқдир, башар сайёд шаклинда.
Адоват доимо бордир, муҳаббат от шаклинда,
Бу дунё эскидандир сахнаи бедод шаклинда.

Ҷаҳон бошдан оёқ майдони мотамзод шаклинда,
Фараҳлар ҳибс бўлмиш хузнлар обод шаклинда,
Мусибатлар, балолар, ғуссалар обод шаклинда,
Юраклар ғам ўти-ла замон барбод шаклинда,

Боқишлар кўлкали, юзлар бутун ношод шаклинда,
У мотамгоҳни ким кўрмиш суруробод шаклинда

(Муҳаммад Ходий. Ҳаёт садолари. «Жаҳон адабиёти», 3 сон. 97)

Муҳаммад Ходий XIX асрнинг сунги, XX асрнинг I чорағида яшади (1879-1920), кирк йил умр кўрди. У фалсафий шеърлар, фалсафий мақолалар ёзди. У ҳаёт отлик неъмат моҳиятини тўла англаб етди. Шеърият тинимсиз ҳаёт, борлик, инсонни тасвирлайди, «инсон умрининг қиммати не?» деган жумбоққа нафосатга йўғрилган жавоб излайди. XX аср ўзбек шеъриятида ҳам бу мавзуга узлуксиз мурожаат қилинди. Ҳукмингизга турли ёшдаги тўртта шоир шеърларидан намуна ҳавола қиламан. Толиб Йўлдош ҳозир 82 ёшда (1918 йилда Тошкентда туғилган). Умр бўйи шоирликка тасоддатли бўлди. Амалга, бойликка ружу қилмади. Кам ёзди. Саводи ҳам унча стук эмас. Аммо шеърларида мангу мавзулар XX аср ҳаётига йўғрилган ҳолда акс этади. Биз кексаликни қарилек гаши, роҳат-фароғат фасли деб атаймиз, матбуотда ёзамиз. Толиб Йўлдош кексаликни худди Рудакий сингари тасвирлайди. Рудакий кексалик азобларини ёзган эди. Мана, Толиб Йўлдошнинг тўртликларидан намуналар:

Йул устида якка қолдим кексаликда,
Гул ёшлигим ташлаб кетди, вой, на чора?
Тун қўйнида қўноғидан тушиб кетган
Ожиз қушдай қайга борай, мен бечора?!

Қарилек етишгач, руҳинг тушгану
Ҳаёлдан бушамай қолар экансан.
Узинг ўзингсан-у, баъзи баъзида
Узингга ўхшамай қолар экансан.

Қадрингни улчашга тароз ўзингсан,
Бўйларшарга бўйи дароз ўзингсан.
Қулингдан туширма лангар чўпингни,
Жаҳон бозорида дарбоз ўзингсан

Сени билмак бўлган сўзингга боқар,
Сузингдан топмас кўзингга боқар,
Ўзингдан ўзингни сурамас зинҳор
Бузчисан, туқиган бузингга боқар.

(«Шарқ юлдузи», 1998. 2 сон, 66 бет)

Шоира Гулчехра Нур (Нуриллаева) 62 ёшга қираяпти (1938 й.). Унинг шеърида мангулик ва инсон умрининг ўткинчи дамлари қиёсланади:

Сенгина ҳормайсан, қуёшим, хушлан,
Қолган умрим қаби ҳилол бир тишлам...
Уфқда кўринмас оловлар рақси,
Икки яноғимнинг учгандай нақши...
Юлдузлар милтиқлар митти ва беҳол,
Чакноқ кўзларимдан кетгандай мажол,
Булут яхлит эмас, минг қийқим нусха,
Ёзган шеърим мисол буй-басти қисқа...
Сенгина ҳормайсан, қуёшим, хушлан,
Қолган умрим қаби ҳилол бир тишлам...

(«Шарқ юлдузи», 1999, 4 сон, 7 бет)

Ёш ўзбек шоирлари ҳам ҳаёт нима, умрнинг мазмуни не, борлиқда инсоннинг ўрни қандай, юрак дегани нимадир деган мангу саволларга жавоб беришга интилимқдалар. Абдувоҳид Ҳайитнинг «Дил» шеъри куп масалалар ҳақида уйлашга ундайди:

Мана дил сизга:

Кўҳна коинотнинг хорғин боласи,
Кўшдан сачраган бир журъа оташ,
Бир томири Зухро зулфин толаси,
Бири чашмингизу борлиққа туташ

Мана дил сизга:

Кеч қолиб йўлидан адашган гўдак,
Зор йиғлаб ўтмоқда манзилингиздан,
Уни тез киритинг чодирингизга,
Нур беринг гулюздан - тиласа емак.

Мана дил сизга:

Сузласа, сузлари ҳазиндир унинг,
Ҳастадир, дардига давоси йўқдир.
У азизм меҳмони вужуд уйининг,
Қўшчадир, учгали маъвоси йўқдир.

Мана дил сизга:

Даврон ишваридан хотири забун,
Бу дунё ичмидан саводи йўқдур.
Ил бир мол тилати дунёда, унинг
Ешидан ўзга бир муроди йўқдир.

Мана дил:

Мана дил,

Мана дил сизга:

Муғаннийдир, қушиқ, куйдир дафъатан,
Бир йўлчи - келгувчи кечиш қаъридан.
Ўтли бир оҳанглар чекиб дам - бадам,
Жон эмар аҳли ишқ сатрларидан.

Муғаннийдир.

Қушиқ,

Куйдир

Дафъатан!

Мана дил сизга!

(«Шарқ юлдузи» 1999 йил, 1 сон, 127-бет)

Мазкур шеърда, айниқса унинг охирларида уй-фикрдан кўра шеърий санъат, суз имкониятларидан фойдаланишга интилиш кучли. Шоир - суз сеҳргари. У суз оҳангини, маъноларини, рангларини нозик илғайди, ҳис қилади.

Шоир Барно Эшпўлат - ёш шоир. У Шарқ поэзиясини яхши билади. Унинг шеърларида фикрнинг салмоқли ҳаракати бор. Шоир коинот ашёлари - юлдузлар, бепоён осмон, саҳро, денгизсимон қумлар... Шоир мана шу ажабтовур дунёро узининг шоирона фикрларини олиб ўтади. Мана, унинг «Бағримдан сирғалган нозик ҳаёл гул» шеърдан бир қисми ҳукмингизга ҳавола қиламан:

Хушбуй соғинч йироқларга чорлаган тонгда,
бағримда улғайган ниёт рангларин топдим.
Қуешнинг тафтини туйдим қутлуғ армонда,
ёғдулар нзидан бордим. Умидвор чопдим.

Сахрони тарк этган баҳор. Жизганак олис.
Ўзиндан ўзингча чучиб кетасан ногоҳ.
Кумга сингиб кетган кечмиш. Ажабтовур хис.
Изларнинг ўзликдан этар барибир огоҳ.

Мана шу тўртликда аниқ тасвир, киёс, тимсол, шоирона санъат бор. Мазкур тўрт мисра табиат ҳодисаси, инсон умрининг босқичи, яна алланималар ҳақида хабар беради. «Ажабтовур хис»... Барнонинг куйидаги мисралари ҳам сермаъно:

Денгизсиймо кунлар жушар долғама - долға,
Кушларнинг қаноти юксак юлдузлар мисол.
Гуё бунда нималардир сен учун қолган,
Гуё йитиб кетгай агар бунда келмасанг.

Муаззам хотира мисол ястанган кенглик
Кум, кум, кум... Тенгрангни тўлғар қисматлар тархи,
Замин юрагига илдиз отган шувокдек,
Ушқодир дамларинг ушқоқ айланган Тарих.

Бу осмондан кушлар кечди жануб, шимолга,
кенглигида юлдузларнинг тақдири битди.
Кушлар эса хотирадек абадий қолган,
Ўзгалар-чи келди, кетди, келмакка кетди.
Ултирибман бир узгинам - ақлим ҳайратди,
Нима ўзи келмагимнинг маъноси асли?
Йўллар ва бармоқлар аро ажаб шиддатда
Тукилар баҳор, ёз, куз, киш - тақдирқум фасли.

(«Шарк юлдузи», 1998 йил, 3 сон)

Ҳозирги ўзбек поэзиясида Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Ҳалима Худойбердиева, Омон Матжон, Миразиз Аъзам, Ўқтам Аъзам сингари шоирлар ижод этмоқдалар. Ҳар бир шоир шеърят мазмунини бойитишга, сеҳрини оширишга имконияти қадар хизмат қилмоқда.

Шеърят - нафосат, гузаллик. Шеърят - шоир қалбининг кўзгуси. Шеърят-ҳаёт моҳиятини тиниқ кўрмоқ, шоирона идрок этмоқ, аниқ-тиниқ ифодаламақ. Ҳаётга қанча теган назар ташланса, умр-лаҳза, инсон-сайд, Аллоҳ-мангу, муносабатлар-ёлгон эканлиги маълум бўлди. Шунга қарамай, поэзия ҳаёт гузаллигини, яшамок бахтини акс эттиришни олий мақсад деб билади. Шеърят-мангу ташналик. Ҳаётга, ҳақиқатга, эзгуликка, севига, ёруғликка ташналик! Шеърят-яшаш учун курашнинг ўзига хос кўриниши. Шеърят-шоир қалби мураккабликлари, зиддиятлари, иштилишлари, интиқликлари ифодаси. Шеърят-шоирлар аро мангу ижодий баҳс майдони. Ҳозирги адабий жараёнда ёхуд энг янги ўзбек адабиётда бу жанг, баҳс кўзга аниқ ташланмоқда. Синергетика ҳақидаги мулоҳазаларнинг поэзияга тутатиш кетиши тасодифий эмас. Синергетика фандаги поэзиядир. Шеърят азалдан гузаллик дунёсидаги синергетика сифатида диққатни жалб этган.

ЭНГ ЯНГИ ЎЗБЕК ПРОЗАСИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Адабиётшуносликнинг мумтоз термини билан атаганда эпик поэзия узоқ тарих, анъаналарига эга. Утмишда лирик поэзия қатори эпик поэзия ҳам тараққий этган. Эпик поэзия ёхуд наср намуналарини адабиёт тарихининг узоқ утмишида ҳам учратиш мумкин. Ҳозир мумтоз адабиётдаги наср намуналари ўрганилмоқда. «Миллий тикланиш» газетаси 1999 йил 5 октябрдан (36-сон) 23 ноябргача (43-сон) «Ўтамиш ҳожи тарихи» асарини босди. Бу асар XVI асрда яратилган булиб, муаллифи Ўтамиш Ҳожидир. Ўтамиш Ҳожи XVI аср ўргаларида Хоразмда ҳукмронлик қилган Элбарсхон ва Эш Султонлар хизматида бўлган. Бу асарнинг биографияси қизиқ. Асарни шарқшунос В. П. Юдин нашрга тайёрлаган. «Ўтамиш Ҳожи тарихи» Юдин вафотидан сунг 1991 йилда Алмати шаҳрида чоп этилган. «Ўтамиш Ҳожи тарихи», уйлаб қурилса, «Бобурнома»га асрдош. Икки жиддий асар бир асрда яратилган. «Ўтамиш

«Ҳожи тарихи» бадийликка ёт бўлмаган тарихий асардир. Мазкур асар ҳозирги адабий жараёнда урганилиши керак. Унинг матнини шарқшунос Фулом Карим тайёрлаган.

Мумтоз адабиётнинг янги топилган, энди нашр этилган ҳар бир асари адабий жараённинг қуркидир. 1997-1999 йилларда «Жаҳон адабиёти» журналида Артур Хейлининг «Оқшом хабарлари», Журжи Зайдоннинг «Харун ал-Рашиднинг синглиси», Яшпанининг «Ракқоса» романларини, Хуан Рульфонинг «Педро Парамо», Евгений Замятиннинг «Тангри қамчиси» киссаларини, Ремаркнинг «Уч оғайни» романини, Эфраим Севеланинг «Тухтатинг самалётни, тушиб қоламан» киссасини, Сидни Шелдоннинг (Америка ёзувчиси, 1917) «Оризикиб кутамаи эртани», Ивонна Келснинг (Нидерланд адибаси) «Инжик Давиднинг онаси» романларини, Франсуаза Саганнинг «Кулмак сувда қуёш парчаси» (Саган - француз адибаси, 1935 йил) киссасини чоп этди. «Жаҳон адабиёти»-жаҳон адабиётига очилган ёруғ дарча. Мазкур таржима асарлар ҳозирги ўзбек адабий жараённинг таркибий қисми. Таржима асарлар, мумтоз адабиёт намуналари китобхон қарашларини кенгайтиради, дилини нозиклаштиради, одамлар ҳақидаги қарашларини бойити.

XX аср ўзбек насрида минглаб ҳикоялар, икки юздан зиёд роман, етти юздан ортиқ кисса яратилди. Эпик поэзия ёхуд наср ичра янги жанрлар пайдо бўла бошлади. Шёэрияда фард, рубоий, туюқ сингари ихчам жанрлар мавжуд эди. Насрда-чи? Қадимги юнон адабиётда, мумтоз адабиётда ихчам, лунда проза намунаси бўлиб, у ҳар хил ном билан аталарди. Уни тафаккур учқунлари, кўнглига кўнган туйғулар дейиш жоиз бўлар. Рус ёзувчиси Михаил Пришаниннинг «Незабудки», Владимир Солоухиннинг «Қамни на ладошач», Юрий Бондаревнинг «Мгновения» асарлари бор. Асқад Мухтор «Уйқу қочганда ёхуд Тундаликлар», Ўткир Ҳошимов «Дафтар ҳошиясидаги битиклар» асарларини яратдилар. Суз, фикр, туйғу бир онда туташади, кучли руҳий ҳолат рўй беради. «Ҳақиқат - худодир: уни ҳамма билади; узини ҳеч ким қурмаган», «Шоир бўлиш яхши, шоирлик даъво қилиш ёмон», «Совет-шөэриянинг олифта камзули», «Хотин кишини қимматбаҳо мўйналарга ўрасанг-совимаиди». Мазкур асарларда туйғу бор, аммо ҳақиқатга даъвогар эмас. Мақол, маталлар асосида ҳаёт ётади. Биз келтирган асарлари туйғу, оний фикр этақчилик қилади.

Ҳозирги адабий жараён шунини кўрсатмоқдаги, ҳикояларда шаклан ихчамликдан қўра воқеани кенг тасвирлаш сезлимоқда. Шуқур Ҳолмирзаевнинг «Дарвеш», «Танҳолик» ёхуд «Ватанга сизмаган даҳо» ҳикояларида муқаммал характер яратилган. Сунгги йиллар ҳикоячилигида воқеликка асосланган асарлар сероб. Шуқур Ҳолмирзаев «Булут тусган ой», «Узимизнинг Одил ака» сингари ҳикояларини яратди. Саид Аҳмаднинг «Иўқотганларим ва топганларим» тўпламига ёзувчилар ҳақидаги воқеий ҳикояларни жамланган. Саид Аҳмаднинг «Қора кўз - мажнун» ҳикояси ниҳоятда машҳур бўлди. Ҳикояда ўғлидан тирик жудо бўлган она образи тасвирланади.

Ҳикоячиликда Нормурод Норқобилов, Шойим Бўтаев, Эркин Усмонов сингарилар унумли ижод қилмоқдалар.

Ҳозирги адабий жараённи киссаларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Қўплаб киссалар яратилипти: севи киссалари, ҳол-ҳаёт киссалари, саргузашт-тахаййул киссалари, детектив киссалар. Афсуски, детектив киссалар миқдоран етақчилик қила бошлади. Тоҳир Маликнинг «Шайтанат», «Мурдалар гапримайдилар», «Одам ови» киссаларида детектив XX асрнинг муҳим сиёсий-ижтимоий муаммолари силсиласида, муҳими, инсон тақдирини орқали акс эттирилади. Айтиш мумкинки, Тоҳир Малик киссасини уқишли қилиш мақсадида детектив шаклини танлайди. Аслида, унинг киссаларида тақдирлар, ҳаратерлар диққатни жалб қилади. Шойим Бўтаев, Нормурод Норқобилов киссаларида қишлоқ кишилари руҳиятида рўй бераётган ўзгаришлар акс эттирилади. Бу ерда Шойим Бўтаевнинг «Шуродан қолган одамлар» («Шарқ Юлдуз», 1998, 5-6-сонлар), Нормурод Норқобиловнинг «Ўвлаётган ит» киссаларини мисол қилиб келтириш мумкин. Сунгги ишларда ҳол-ҳаёт киссалари кўпаймоқда Усмон Носир ҳақида Наим Каримов асари яратилди. Зарифа Саидносированинг «Ойбегим менинг», Ислом Шоғулловнинг «Буни умр дерлар...» асарлари яратилди. Бундай асарларда бадийлик қамайиб, тарихий факт-далиллар кўпайиб бормоқда.

Исфандиёр, Абдуқўям Юлдошев, Файзулла Қиличев, Муҳаммадҷон Соилов, Алишер Ибодинов, Ғайрат Раҳматуллаев сингарилар детектив жанрди кўплаб кисса яратмоқдалар. Мазкур ёзувчиларнинг асарлари жаҳон детектив асарларидан анча жуи, оддийдир.

Миллий насрнинг узак масалалри пайдо бўлаётган тамойиллари роман жанрида кўзга ташланади. XX аср ўзбек романчилиги дейилганда Абдулла Қодирий, Чўлпон романлари дарҳол кўз унгимизда намоён бўлади. «Утган кунлар», «Кеча ва кундуз» романлари, тимсолий айтганда, баҳор қушидай бир чаракладию қалин, қора булут билан тусилди. Лекин икки буюк санъаткор романлари қалбларга муҳрланган, ўзбек романчилиги услубини белгилаб улгурган эди. Ойбекнинг «Кутлуг қон» ва «Навий», Абдулла Каххорнинг «Сароб», М. Исмоилийнинг «Фаргона тонг отгунча» Сайд Аҳмад романларида, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров, Улмас Умарбеков, Уткир Хошимов, Шукр Холмирзаев, Асқад Мухтор, Суннатилла Анорбоев романларида А. Қодирий, Чўлпон услуби у ёҳуд бу даражада акс эта бошлади. О. Ёқубов, масалан, А. Қодирий романларидаги услуб содда эканлигини ҳис этди, ундан узоқлашмоқчи бўлди. Лекин А. Қодирий услубидаги соддалик заминиди миллий ўзига ҳослик санъатқорона акс эттирилган эдики, кейинги авлод ёзувчилари мана шу жиҳатдан А. Қодирий даражасига кўтарила олмадилар. Ниҳоят, 80-йилларга келиб ўзбек прозасида янги услуб куч қўрсата бошлади. Бу услуб Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Эркин Аъзам асарларида сезила бошлади. Бу авлод ҳаётга янги таваққуф билан ёндошди. Янги таваққуф-янги услубдир. Мурод Муҳаммад Дўстлар авлоди насрида лиризмни изчил реализм, романтик - сентименталликни қатъият эгаллади. Муҳими, янги авлод ровий тимсолини асарига олиб кирди. Ровий-уқувчини ром этувчи, унга яқин турувчи, айни вақтда, ёзувчи ғоясини ўзига ҳос кўринишда шакллантирувчи куч. Энг янги романчилик моҳиятини ровий муаммосини четлаб ўтиб зиҳор ҳал этиб бўлмайди.

Энг янги романларида кечаги романчиликка зид ҳолатлар кўзга ташланмоқда. «Уфқ» трилогиясида қочоқ Турсунбой салбий, Иккинчи жаҳон уруши майдонларида қаҳрамонлик кўрсатган Азизқон қомил инсон қилиб кўрсатилган эди. Уткир Хошимовнинг «Икки эшик ораси» романда жангчи Шомурод ижобий, Хусан думангнинг жангда ҳалок бўлган ўғли қомил инсон сифатида тасвирланган бўлса-да, жангга бормай, таниш-билишликни ишга солиб раис бўлиб олган Умар закунчи салбий қилиб кўрсатилади. Уткир Хошимов «Тушда кечган умрлар» романида афгон уруши қатнашчиси Рустамни ижобий, жабрдийда сифатида кўрсатади. Ваҳоланки, афгон урушига боришнинг ўзи ожизлик эди. Уткир Хошимов шу романида халққа зулм утказиб келган Комиссарни салбий қаҳрамон қилиб тасвирлайди. Демак, ёзувчи шуро ҳукуматининг таянчи бўлган Коимссарни, қолхоз раисини салбий қилиб тасвирлашга журъат эта олди. Истиқлол даври романчилигида мураккаб ҳолатлар рўй бермоқда. Мурод Мансурнинг «Жудолик диёри» романида, Мирмажид Зокировнинг «Муздан чиққан чакмоқ» кассасида шуро сиёсатида зид борган, аниқроғи, унинг пайини қирқишга киришган кишилар ижобий қаҳрамон сифатида талқин қилинади.

Янги ўзбек романчилигининг янги бир хусусияти шундаки, халқ яхлит бир куч сифатида тасвирланмоқда. Омон Мухторнинг шода романларида халқ яхлит куч сифатида берилиб, халққа тааллуқли муаммолар кўрсатилади. Романларда халққа умум-жаҳон кўзи, нуқтаи назаридан қараш тенденцияси кучаймоқда. Асад Дилмуроднинг «Маҳмуд Торобий» романида халқ мўғул истилочиларига қарши яхлит куч сифатида кўринади. Хайридин Султоннинг «Бобурийнома» романида жаҳонни бўйлаётган ўзбек тимсоли акс эттирилади. Роман ҳозирги пайтда муҳим тажриба майдонига айланмоқда.

Романларда халқ тақдирини қаҳрамон тақдирини йўсинида акс этмоқда. Халқ ўз қаҳрамонини гаройиб тарзда намоён этмоқда. «Маҳмуд Торобий» романида шайх Иброҳим, донишманд Шаҳобиддин Махбубий, ҳатто Маҳмуд Яловоч халқнинг етакчиси Маҳмуд Торобий эканлигини тан оладилар, унга эргашишга, уни қўллашга ҳаракат қилдилар.

«Жудолик диёри»да Султонмурод уруғ-аймоқнинг, халқнинг етакчиси эканлигини тан олиш анча мураккаб кечади. Ёши улуглар, келишувчи-қаноатли кишилар Султонмурод жасоратини, ҳукуматга қарши туришини қабул қила олмадилар. Ёзувчи теран мантқ билан Султонмурод хатти-ҳаракатини тасдиқлайди. «Бобурийнома» романида халқ Бобурга нисбатан муҳаббатда, самимиятда бирлашади. Ўзбек халқининг маърифатли кишилари Бобур юрган йўллар бўйлаб саёҳатга чиқадилар. Бобурни «ўз отаси, онасидай яхши кўриб қолган» асар муаллифи «Бобурийнома»нинг асосий қаҳрамони. Романда Хайридин Султоннинг Бобур ҳақидаги асарлари жамланган, муаллифнинг Бобурга, унинг ижодида бўлган меҳр-саломати ўз аксини топган. «Бобурийнома» ўзига ҳос қурилмали асар. Романи модерн асарлар сирасига киритиб бўлмайди. Айни вақтда у анъанавий асар ҳам эмас. Романининг бош қаҳрамони XX асрдаги маърифат-

ли, шёли кишиларни ҳурмат билан эслайди. Бобур ҳақида бирон илмий иш, бадий асар яратган кишилар номларини ҳурмат билан тилга олади. «Бобурийнома» XX аср дунёсини очик кўз, маърифатли ғоя билан кўздан кечирётган ўзбеклар ҳақидаги асардир. Асарни уқиб ғалати-ғалати ҳолатларга тушади, киши. Дунёда фидоий, иймонли одамлар кўп экан. Улар XX асрнинг туфонли зиддиятларини енгиб келмокдалар. XX аср, сўзсиз, илмий-техникаси билан одамларга таъсир этган. Асарда курулдан, турли русумли машиналардан моҳирлик билан фойдалана биладиган кишилар тимсоли яратилган. Ҳаёт саноатларида чиникиб, қашшоқлик, беватанликка қуниқиб кетган иродали кишилар қаршисида Ўзбекистондан сафарга чиққан кишилар тажрибасиз, укувсиз одамлардай туюладилар. «Бобурийнома»нинг мағиз-мағиздан яшаш нақадар мураккаб, қурашларда чиниққан одамгина турмуш қийинчиликларга тоб бера олади деган ғоя келиб чиқади.

Хуллас, бугунги ўзбек романчилиги майдонида тинимсиз тажрибалар, изланишлар давом этапти. Бир томонда модерн йўналишидаги асарлар («Қапалаклар ўйини», «Фано даштидаги қуш», «Мавҳумот»), бир томонда «Бобурийнома» сингари романни илдиздан янгилаётган асарлар, яна бир йўналишда «Майдон», «Афлотун», «Тепаликдаги ҳароба» сингари асарлар. Роман тушунчаси ҳам янгиланапти. Романчиликда ранг-баранглик пайдо бўлмокда.

Адабиётлар

1. С.Мирвалиев. Ўзбек романи. «Фан»-1969.
2. А.Аброров. Ўзбек повести. «Фан»-1973
3. Н.Каттабеков. Тарихий ҳақиқат ва бадий маҳорат. «Фан»-1982.
4. У.Норматов. Қодирий боғи. «Ёзувчи»-1994.

ЭНГ ЯНГИ ЎЗБЕК ДРАМАТУРГИЯСИ ХУСУСИЯТЛАРИ

Драма тури - ўзбек адабиётининг ёш йўналиши. Расман драма асари 1911 йилда яратилди. Бу соҳа рус, озарбайжон, татар драматургияси таъсирида вужудга келди. Тури, драматургиянинг илк кўринишлари қўғирчоқбозликда курунган. Абдулла Қодирий «Мехробдан чаён» романида қўғирчоқбозлар, масҳарабозлар образини яратган. Масҳарабозлик, қўғирчоқ ўйнатиш миллий драматургиянинг мустаҳкам илдизи-дир. 1911-1917 йиллардаги драма асарларида маърифат, таълим-тарбия масалалари олға сурилган бўлиб, панд-насихат-дидактика ҳолатида намоён бўлган. Драмага хос белгилар-саҳна, махсус кийим-бош, ясама соқол-мўйлов, ясама сочлар тамошабин диққатини жалб этган.

20-йилларда ўзбек драматургиясининг шоҳ асарлари - «Абул-файзхон» (1924), «Паранжи сирларидан бир лавҳа», «Майсаранинг иши», «Ёркиной»лар яратилди. Мазкур 4 асарда драматургик турнинг трагедия, комедия, драма жанрлари кўзга аниқ ташланади.

30-йилларда ўзбек драматургияси жаҳон драматургиясини улаштирди. В.Шекспирнинг «Отелло», «Ҳамлет», Лопе де Веганинг «Рақс муаллими», Мольернинг «Ҳасис», «Тартюф», Н.Островскийнинг «Момақалдирик», «Қўйнидан тукилса-қўнжига», А. Чеховнинг «Ваня тоға», «Олчазор» асарлари ўзбек тилига таржима қилинди. Шекспир асарлари ҳам драматургларга, ҳам актёрларга катта ижод мактаби бўлди. II жаҳон уруши йилларида Уйғун ва Иззат Султоннинг «Алишер Навоий», Мақсуд Шайхзоданинг «Жалолиддин Мангуберди», Ҳамид Олимжоннинг «Муқанна» асарлари яратилди. Ҳар уччала асарда халқ тарихининг қаҳрамонона саҳифаси намоён этилади. Алишер Навоий ҳақидаги драма Ибн Сино, Беруний, Зебинисо, Амир Темури ҳақида асарлар яратилишига туртки бўлди. Мақсуд Шайхзода «Мирзо Улуғбек» тарихий фожеасини яратди.

60-70-йилларда драматургия соҳасида Уйғун, Комил Яшин, Назир Сафаров, Асқад Мухтор, Сарвар Азимов, Улмас Умарбеков сингари драматурглар фаоллик курсатдилар.

80-90-йиллар драматургиясида Абдуқаҳҳор Иброҳимов, Максим Каримов, Ҳайитмат Расул, Шароф Бошбеков сингари драматурглар етакчилик қилдилар. 90-йилларда, хусусан, 1996-99 йилларда Эркин Хушвақтов, Санжарали Йимов сингари ёш драматурглар пайдо бўлдилар.

Драма асарининг асосини ҳаракат белгилайди. Асар қаҳрамонини саҳнага руҳий ҳаракат, ички тугён олиб чиқади. Драма асаридаги ҳар бир персонаж ўзининг руҳий маънавий ҳаракатини намоён этади. Абдулла Орипов, Одил Ёқубов сингари драматурглар Амир Темур образини яратдилар. Абдулла Ориповнинг «Соҳибкирон» асарига Амир Темур ҳаётининг кўп қирралари камраб олинган. «Аброр Хидоятлов» театрида «Темур ва Баязди» асари уйналди.

Абдуқаҳҳор Иброҳимов янги ўзбек драматургиясининг намоёндаларидан бири. Унинг «Биринчи буса», «Арра», «Пуч», «Зулдир» сингари асарлари театрларда уйналди. А. Иброҳимов инсонлардаги тўрачилик, товламачилик сингари хусусиятларни кўрсатиб берди. Унинг асарларида 80-йиллар кишиларида кўринган салбий хусусиятлар кўрсатиб берилди.

Янги ўзбек драматургиясининг ёрқин намоёндаларидан бири Шароф Бошбековдир. Унинг «Такдир эшиги», «Темир хотин», «Эски шаҳар Гаврошлари», «Эшик коккан ким?» сингари асарлари саҳнага қўйилди. Шароф Бошбеков асарлари театр саҳнасида, телевизор экранига, кинода намоён бўла бошлади. Ҳозирги драматургия техника воситаларида видеофильм, бадиий фильм бўлиб тамошабинга етказилмоқда. Ш. Бошбековнинг «Темир хотин» асари саҳнада, экранда кўрсатилди. Шу муаллифнинг «Чархпалак» кўп қисмли асари кўпчилик диққатини жалб этди.

Сўнгги йилларда наср, назмининг энг ёрқин намуналари саҳнага, теле ва кино экранга кучмоқда. Абдулла Қодирий романлари саҳнада уйналди, киноасар бўлиб тамошабинларни жалб қилди. Биронта жиддий асар йўқки, у видеофильм қилинмаган бўлсин. Масалан, «Улугбек хазинаси», «Диёнат» (О. Ёқубов), «Юлдузли тунлар» (П. Қодиров), «Сўнгги ук», «Шайтанат» (Т. Малиқ), «Баҳор кайтмайди», «Дунёнинг ишлари» (У. Хошимов), «Жаннатга йўл», «Ранжком» (А. Орипов), «Истамбул фожеаси», «Олтин девор» (Э. Воҳидов), «Гирдоб» (У. Усмон). «Ичкўёв» (Турган Пулат) ва бошқалар.

Алишер Навоинининг «Сади Искандарий» дostonи асосида «Искандар» (Ш. Ризав) асари яратилди.

Сўнгги йилларда Аҳмад Фарғоний ҳақида «Пири коинот» (Х. Расул), «Даҳонинг ёшлиғи» (И. Сулаймон), Чўлпон ҳақида Тулан Нигом, Усмон Азимов асарлари яратилди. Ҳозирги драматурглар киносценарий ёзишга эътибор қаратмоқдалар. Ўзбек драматурглари кўпсерияли видеофильмлар спецарийсини яратиш йўлида ҳаркат қилмоқдалар. «Кўнгил кучалари», «Домла», «Чархпалак» видеофильмлари яратилди.

Драманинг кўриниши сифатида ҳужжатли фильмлар пайдо бўлмоқда. Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат ҳақида фильмлар яратилди.

1. Мустақиллик йилларида йирик тарихий шахс сиймолар (Амир Темур, Аҳмад Фарғоний, Исмоли Бухорий, Машраб, Чўлпон) ҳақида драмалар ёзилди. Бу асарлар асосан, машҳур сиймоларнинг юбилейлари муносабати билан яратилди. Ўшанинча анча ганд, давр тақозосига қўра тарихий шахслар ҳақидаги асарлар пайдо бўлди. Тўнчин ички, табиий эҳтиёж асосида асар яратса, унинг таъбир кучи юқори бўлади.

2. Мустақиллик йилларида жаҳон драматургиясининг жиддий асарлари тарғиби қилиниб саҳнага қўйилмоқда. Айниқса, «Аброр Хидоятлов» театри ушунга ҳос асарларни саҳнага қўймоқда. Шу театр «Отелло», «Кирол Лир» асарларининг янги чал талқинини ҳавола қилди.

3. Истиқлол даврида миллий урф-одатлари ҳақида асарлар ёзиш тамойили кучайди. Эркин Хушвақтовнинг «Чимилдик», Б. Муҳаммадхўжаевнинг «Чеч» асарлари яратилди. Бундан кейин шу йўналишда асарларнинг яратилиши кутилмоқда.

4. Комедия жанридаги асарларда ижтимоий юки анча енгил асарлар пайдо бўлмоқда. Санжарали Имомовнинг «Соибхўжа операцияси», «Фаришталар ва шайтонлар», «Суперқайнона», «Эргинамнинг орузи» асарлари икки йил орасида ёзилди, саҳнага қўйилди. Бу асарларда енгилгина гоя, юзаккигина кулгу, тасодикий пайдо бўлган ҳолатлар акс этган.

5. Драматургия ҳозирги пайтда шеърят ва насрдан анча ортда қолган. Ҳаёт янги муаммоларни уртага қўймоқда, ишонч билан айтиш мумкинки, учинчи минг йилликнинг бошларида ўзбек драматургиясида янги ёрқин характерлар пайдо бўлади. Ўзбек адиблари жиддий драма асарларини яратадилар.

6. Соцреализм методининг инкирози андозадаги асарларнинг яратилишига чек қўйди. Драматургияда соф мусбат, соф манфий кўчлар курашига асосланган асослар кўп эди. Энди ўзбек драматурглари руҳий зиддиятларга асосланган асарлар яратадилар дея умид қиламиз. Мураккаб, руҳий зиддиятли қаҳрамонлар драматургия асарларининг асосини белгилайдиган бўлади.

ҲОЗИРГИ АДАБИЙ ЖАРАЁНДА АДАБИЙ ТАНҚИДНИНГ УРНИ, ХУСУСИЯТЛАРИ

Адабий танқид - «жамиятнинг интеллектуал тараққиёти кўрсаткичи, «ҳаракатдаги адабий, эстетик онг, «санъатнинг беором ишлаётган мияси», «қўлапта эмас, ловуллаб турган аланга», «аҳмоқни ақли, оломонни аҳли дарк қилиб қўймайдию, бебошвоқ хисларни, мудроқ туйғуларни ақл нури билан ҳаракатлантиради». Адабий танқид энг янги адабиётда ўз моҳиятини шўро давридаги танқидга нисбатан тамоман ўзгартирди. Шўро адабий танқидчилигида коммунистик мафқурани тарғиб қилиш, соцреализм методи талабларига роя қилиш асос ҳисоб-ланарди. Мунаққидлар бадий асарнинг коммунистик мафқурасини ёритишга, бадий образнинг ғоявий илдизини очишга эътибор берардилар. Ваҳоланки, бадий асарни ўзлаштириш ва уни қайтадан китоб-хонга етказиб бериш (танқид жараёни) ниҳоятда ҳамоҳангдир. Адабий танқид ҳақидаги гапни ўзлаштириш ёхуд рецептив эстетикадан бошламоқ мақсадга мувофиқдир. Бадий асарни ўзлаштириш канчалик мураккаб жараён бўлса, бадий асар ҳақида танқидий мулоҳаза билдириш, шунчалик мушкулдир. Адабий танқид китоб-хонда гузаллик туйғусини тарбиялашни мақсад қилиб қўяди. Гузаллик туйғуси бадий асар поэтикаси, ғоявий илдизлири, образларидаги ҳаётийлик ҳақида тўхталинишни тақозо этади. Ҳақиқий адабий танқид юксак санъат асарлари талқини жараёнида вужудга келади. Ҳақиқий мунаққид ўз дидига мос, ўз услубига эга санъаткорни излайди. Адабий танқидчи билан санъаткор орасида яқинлик бўлса, иш осон кўчади.

Адабий танқидни баъзилар бадий ижод турига киритсалар, баъзилар адабий танқидни фан деб белгилади. Адабий танқид бадий асардаги гузалликни бетакрор услубда намоён этади. Шунинг учун ҳам уни санъат дейдилар. Адабий танқидни фан дейувчилар ундаги ҳулосани асос қилиб оладилар. Адабий танқид бадий асардаги гайришуурий, савкитабий карашларни мантқан, ақл кучи билан ёритиб беради. Адабий танқид талқин, таҳлил орқали бадий асарни баҳолайди. Адабий танқид азал-азалдан эстетик, нафосатшунослик билан узвий боғлиқ. Эстетиканинг герменевтика, акциология сингари муаммолари бевосита адабий танқид билан боғлиқдир.

Адабий талқин биографик, ижодий-генетик, онтологик ёндашувларни тақозо этади. Бадий асар структурали, синчилаб ўқиш йўлларида, интонацион, услубан таҳлил қилинади. Бадий асарга тарихий-қиёсий, тарихий-типологик, тарихий-функционал ёндашилади. Бадий асарни баҳолаш турлича талқинлар натижаси улароқ юзага келади. Адабий танқид бадий асарга ўта нозиклик билан ёндашса, ундаги гузалликларни дид - фаросат билан кашф этса, илми ғариба пайдо бўлади. Илми ғариба бадий асар тўқимасига теран кириб бориш натижасидир.

Ҳозирги пайтда ўзбек адабий танқидчилигининг ҳолати қандай? Матбуотда адабий-танқидий мақолалар, шарҳлар, портретлар, бадиалар чоп этиляпти. Йиллик мавзуйий-муддатли шарҳлар бериб бориляпти. Лекин адабий танқидда суствлик мавжудлиги кўзга аниқ ташланияпти. Тақриз - муаммоли мақола камдан-кам ёзиляпти. Қолаверса «Эътироф», «Китобингизни ўқидик» сингари руқнларда берилаётган мақолалар ҳақиқий тақриз талабларига жавоб бермаяпти.

Истиклол даври адабий танқидчилигининг илмий-назарий асослари ёритилиб берилгани йўқ. «Адабий танқид қандай фалсафий карашларни акс эттиради», «Эстетикадаги қайси муаммолар танқидчиликка тааллуқли?», сингари саволлар очик қолмоқда.

Адабий танқидчилик ҳозирги пайтда кўпроқ тарихий-функционал ёндашув тамойилига кўра иш кўряпти. Бошқача айтганда, адабий танқид истиқлолгача бўлган, ҳатто мумтоз адабиёт намуналарини қайтадан баҳолаш билан шугулланмоқда. 90-йиллар адабий танқидчилиги кўпроқ Чулпон, Фитрат, Абдулла Қодирий, Элбек, Абдулла Авлоний, Ҳамза сингари жадид адабиёти намоёндалари ижодини қайта баҳоламоқда. Бу вазифани амалга ошириш адабий танқиднинг асосий вазифаси эди. Чулпон, А. Қодирий, Элбек, Ҳамза таваллудининг 100 йиллиги бу ишларни янада тезлаштирди. Чулпон ҳақида О.Шарафиддинов, Н.Каримов, Д. Куронов, С. Мамажоновларнинг китоблари чоп этилди. Замира Эшонваннинг Чулпон поэзияси тақлилига («Ҳақ йули, албатта, бир ўтилгуси». «Ҳаҳон адабиёти», 1 сон, 1997), Дилмурод Куроновнинг Чулпон наصري талқинига («Ҳаҳон адабиётига йўл». «Ҳаҳон адабиёти», 6 сон, 1997) бағшланган мақолалари чоп этилди. Ҳайрулла Исматулла «Чулпон ва ҳаҳон» мақоласида («Ҳаҳон адабиёти», 4 сон, 1998) улуғ шоир ижодининг ҳаҳон адабиётшунослари томонидан урганилишини таҳлил қилади. Шоир Элбекнинг юз йиллиги

муносабати билан Р. Иноғомовнинг «Кесилган умид» мақоласи («Жаҳон адабиёти», 6 сон, 1998) босилди.

Бойбута Дустқораевнинг «Туркистон ҳадидларининг йирик сиймоси» мақоласида («Жаҳон адабиёти», 3 сон, 1998) Мунвварқори Абдурашидхоновнинг ижтимоий-сиёсий, маърифатпарварлик фаолияти ёритилди. Адабиётшунос Илҳом Ғаниев «Шекспир ва Фитрат» («Жаҳон адабиёти», 3 сон, 1999) мақоласида улуг драматург Фитрат ижоди ҳақида фикр юртади. Маҳмудхужа Бехбудий, Абдулла Авлоний асарлари чоп этилди. Бехбудийнинг «Танланган асарлари» ҳақида Б. Дустқораев «Муроди-ҳақ йулинда жон фидо этиш эди» («Жаҳон адабиёти», 9сон, 1998) номли тақриз-мақола чоп эттирди.

Ҳамза таваллудининг 110 йиллиги муносабати билан У. Норматов («Янги бир анъананинг туғилиши»), Л. Қаюмов («Биз билмаган Ҳамза»), С. Мамажонов сингари олимларнинг мақолалари чоп этилди. Ҳамза асарлари истиқлол даврида яратилган дарсликлардан ҳам урин олмакда. Бу соҳадаги ишларда камчиликлар ҳам рўй берапти. Адабиётшунос Усмонжон Косимов дарслик-мажмуалар ҳақида ёзилган «Такрор шартми?» («Жаҳон адабиёти», 12 сон, 1998) мақоласида ёзади: «...асосиз қайтариқлари ХХ аср адабиётимиз намоёндалари ҳаёти ва ижоди мисолида ҳам кузатиш мумкин. Жумладан, Х. Х. Ниёзийнинг баъзи ноаниқликлардан ҳоли бўлмаган таржима ҳоли ва «Йилга Туркистон» ва «Дардига дармон истасам» каби шеърлари ҳам бир неча синф дарслик-мажмуаларидан урин олган. Бу эса ўқувчида ҳақли эътироз туғдиради. Шу муносабат билан мантиқий бир савол беришга тўғри келади: Кошгарий, Рабғузий ёки Ҳамзанинг айна бир асарини қуйи синфда утганда, улар юзакироқ ва қисқароқ таҳлил этилиши керагу ёқори синфга борганда эса яна шу асарларни кенгрок ўрганиш кузда тутилганмикин? Бизнингча, дарслик-мажмуаларимизни мукамаллаштириш ва ўқувчиларимизнинг инсоншунослик деб аталмиш инжа бир оламга булган меҳр ва иштиёқини қучайтириш учун эг аввало мана шундай уринсиз такрор ва қайтариқлардан бартараф этиш жоиз қуринада» (202-бет).

Абдулла Қодирий таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан унинг асарлари янгича қарашлар нуқтаи назаридан баҳоланди. У. Норматовнинг «Қодирий боғи» («Ёзувчи». 1994) М. Қўшоновнинг «Ўзбекнинг ўзлиги» («Ёзувчи». 1994) китоблари чоп этилди. «Абдулла Қодирийнинг бадиий дунёси» («Университет». 1994) тўпلامига 8 та илмий-таҳлилий мақола киритилган бўлиб, адиб асарлари, эстетик дунёси таҳлил қилинган. Адабий танқид А. Навоий, Бобур, Машраб, Нодира, Хусайний, Амирий сингари санъаткорлар ижодини, алоҳида асарларини янги замон руҳида таҳлили, талқин қилмоқда. Адабий танқид ва адабиётшунослик миллий адабиётшуносликнинг жаҳон адабиёти билан ҳамкорлиги, узаро таъсири ҳақида илмий-назарий тадқиқотлар олиб бормоқда. Бу уринда Ф. Сулаймоновнинг «Ғарб ва Шарқ» («Фан», 1995), Нажмиддин Комиловнинг «Тафаккур қарвонлари» («Маънавият». 1999) асарларини мисол сифатида келтириш мумкин.

Адабий танқид мумтоз адабиётимиз намуналарини ўзлаштириш соҳасида жиддий ютуқларга эришмоқда. Сўнгги 10-15 йил ичида Алишер Навоий, Машраб, Муҳаммад Фузулий, Огоҳий, Феруз, Амирий, Нодира, Фурқат асарларини тарихий - функционал ўрганиш авж олди. Адабиётшуносу таъкидчилар, шоиру санъаткорлар машҳур ғазаллари байтма-байт шарҳлашга, ғазаллардаги маънини, бадиий маҳоратни ёритиб беришга интилоқдалар. Эркин Воҳидов, Алибек Рустамий, Наж-миддин Комилов, Матназар Абдулҳаким, Комил Аваз, Иброҳим Ҳаққул сингариларнинг ғазаллар моҳиятига кириб бориши диққатни жалб этмоқда. Нафақат ғазаллар, балки Алишер Навоийнинг дostonлари, Жалолиддин Румий маснавийлари янгида талқин қилинмоқда. Бу уринда мен Шухрат Ризонинг «Сади Искандарий» асосида яратилган «Искандар» сахна асарини, шоир Аскар Маҳкамнинг маснавийлар таржимаси-шарҳи хусусидаги меҳнатини назарда тутяпман.

Хозирги адабий жараён мумтоз адабиётнинг «қайта жонлантирилган» - талқин-шарҳланган асарлари билан бойитиш-яхши, лекин адабий танқид кўпроқ ҳозирги асарларни талқин, таҳлил қилиш, баҳолаш билан шуғулланмоғи зарур. Адабий танқид Назар Эшонкул, Шодикул Ҳамро, Неймат Арслон, Асад Дилмурод сингари ёзувчиларнинг жаҳон модерн адабиёти таъсирида яратилган «Қора китоб», «Қора қуш», «Мавҳумот», «Фано даштидаги қуш» сингари қисса, романларини талқин қилишга эътибор бермаяпти. Кулпал дoston, қисса, романларга ҳатто тақриз ҳам ёзилмаяпти.

Сўнги 5-6 йил ичида бадий адабиёт оқимига «муаллифнинг ўз ҳисобидан» чоп этган роман, қисса, шеър, дostonлари қушилиб кетди. Бошқача айтганда, чоп этилаётган асарларнинг бадийлик масаласига эътибор берилмай кўйди. Ҳозирги кунда адабий танқиднинг нақадалиқ-сараловчилик хусусияти сувдай, ҳаводай зарур бўлиб турибди, Хом-хатала, пул тўлаб чиқарилган асарлар бадий адабиёт оламидаги экологик муҳитни булғаб ташлаяпти.

Хуллас, адабий танқид ҳозирги адабий жараёнда ўзининг муносиб ўрнини эгаллай олмаяпти. Ҳозирги диди нозик, қилни қирқ ёрадиган, истиклол адабиётига сидқидилан хизмат қиладиган танқидчилар зарур. Адабий танқиднинг асосий майдони ҳисобланмиш «Шарқ юлдузи», «Ёшлик», «Тафаккур», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», «Ёзувчи» сингари журнал ва газеталарда танқидчилик асарлари аҳён-аҳёнда бериладиган бўлиб қолди. Адабий танқидга эътибор кучайтирилмас экан, бадий адабиётимизнинг гуллаб-яшнаши кунгилдагидай бўлмайди.

Адабиётлар

1. Н.Комилов. Тафаккур қарвонлари. «Маънавият». 1999.
2. О.Шарафиддинов. Сардафтар саҳифалари. «Ёзувчи». 1999.
3. У. Норматов. Кодирий боғи. «Ёзувчи». 1994.
4. А.Расулов. Илми ғарибани қумсаб.... «Маънавият». 1998.

Босишга рухсат этилди 6.06.2000. Ҳажми 1,5 босма табоқ.
Бичими 60x84 1/16. Адади 100 нусха. Буюртма 449.
М.Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети
босмахонасида чоп этилди.